

ДОКЛАД

за 1 ноември – Ден на народните будители и на българските учени

Изминаха 25 години от възстановяването на празника на народните будители. Горди сме, че Съюзът на учените в България е активен участник в неговото преутвърждаване. Защото празникът е патриотичен, национален, утвърждаващ позитивното признание на съвременниците към хората, които са будили българския народ със своето перо и дух, действали са за националната свобода и единение.

Българският народ има нужда от своите будители. И ги получава през периода на Възраждането. Първият, който бие камбана със своята „История славянобългарска“, е Паисий Хилендарски, а знаменитото начално обръщение „О, неразумний и юродеви, поради что се срамиш да се наречеш болгарин...“ звучи актуално и днес. Княз Стефан Богориди и издигането на Желязната църква в османската столица, д-р Петър Берон и неговият „Рибен буквар“, борбата за автокефална църква, създателите и строителите на стотици църкви и манастири, училища и читалища – все имена, личности, будни глави в тъмно време. Апотеоз е Априлското въстание, подготвяно от Левски, Раковски, Ботев и записано с кръв в нашата история от хиляди четници и войводи. И, разбира се, писаното слово на Ботев, Каравелов, Славейков, Вазов и много други.

За да влезеш в този достоен списък на велики българи – мъченици, борци, поети, съзидатели и сторители, е необходимо да не си спокоен, да не наблюдаваш съвремието си с безразличие и апатия, да реагираш с перо, с мисъл, с книга или с протест и оръжие. Българите са достоен, но инертен народ. В своята история имаме изключителни моменти – опълчението в Руско-турската освободителна война, Съединението на България, победите в Балканската и Междусъюзническата войни. Но имаме и много инертност, приспособленство, крайна търпимост. Ето какво пише Стефан Стамболов на 9 януари 1877 г. в Гюргево: „Ако някой ни попита какво правят днес българите, ние туряме ръката си на сърцето, отговаряме му с тия две думи – стоят и чакат.“

От петвековното турско робство до днес ще се намерят доста периоди и събития, по време на които стоим и чакаме. Стоим и чакаме да реагира някой – лудите глави, будните умове, някои личности. Чакаме Народните Будители.

Уважаеми госпожи и господа,

Нашата история, нашето съвремие, нашето бъдеще са в нашите ръце. Не бива да оставаме безразлични и инертни. През последните 25 години разбихме държавността си. България разпродаде на безценица енергетиката, военната промишленост, химически и нефтопреработвателни предприятия, разби селското стопанство и здравната система, деградира образованието, обезцени науката. Страната загуби над 1 милион граждани, потъна в тежка демографска криза. Културата и морала понесоха тежки удари. **Ние стоим инертни.**

България влезе в Европейския съюз, отвори се границите, има свобода на мисълта и

словото. Чувстваме се повече европейци, но като цяло стоим инертни. Страната влезе в НАТО – това носи повече плюсове, но остава съмнение за сигурността при тази доста обезкостена и смалена армия. Ние отново стоим инертни. Често завиждам на готовността и начина на испанци, французи, италианци, гърци, сърби да защитят своята позиция, своята страна, своето мнение по един достоен и силен начин.

Българите остават разединени. През 1886 г. Константин Иречек пише: „Тук е пълно с партизански течения и партизанска злоба. Чуждестранецът чува най-лоши неща за българи от самите българи“. Днес в страната има регистрирани над 300 – 350 политически партии. Жаждата за власт е сериозно заболяване. Когато тя е без интелектуално покритие, влизането в политиката е по-преходно, но по правило доходно. Това поддържа епидемията и кандидати за властови позиции у нас не липсват. Но основната част от интелигенцията, от учените стои на страни. Не само защото „политик“ стана мръсна дума. Но и защото политиката дългосрочно няма нужда от наука и култура. А и интелектуалецът, ученият често е досаден, честен, принципен, идеалист...

„Фатално е категоричното неуважение към интелектекта и към ума в България“, възкликва проф. Боян Биолчев в свое интервю. „Неграмотният човек е един глас и високообразованият, незаменим специалист също е един глас. Това помогна в България да бъде наложен просташкия вкус“, заявява писателят Владимир Зарев. Научната експертиза липсва на всички нива в управлението на държавата. Дългогодишна, десетилетия трупана информация, налична във висшите училища и научните институции, бива пренебрегвана, за да се предложи платен проект на приятелска фирма или на фирма-параван.

Многократно съм развивал идеята, че добрият политик търси съдействие от добър екип учени, слабият се нуждае задължително от такъв. Рузвелт твърди че никога не е държал в ръцете си сериозна книга, но винаги подбирал екип от известни учени – професори. Шарл де Гол казва, че политикът няма нужда да притежава ума на Спиноза, неговият „ум“ – това са неговите учени – съветници и аналитици. С университетски екип експерти се свързват и вътрешно-икономическите успехи на диктатурата на Пиночет.

У нас се роди патологичен феномен. Който не може да постигне успех в науката или друга сериозна област, навлиза в политиката. Политиката дава позиции, можеш да притиснеш учените. Да им даваш акъл, без да се интересуваш от тяхното мнение. Защото си подчинен на политиката на своята партия, а не на националната полза и интерес. От тази „политическа и депутатска“ болест заболяват бързо и наши колеги, забравяйки интересите на съсловието. Съвременната форма на болестта достигна ново ниво с изявения интерес на доста политици към научни степени, към научни титли, постигнати чрез поръчкови дисертации. А титулуването (освен някои прякори) дава нови дивиденди към самочувствието, но не носи реална научна полза в политиката.

През 2000 г. Стефан Хасел публикува есето „Възмутете се!“. Този девиз даде название на протестите на възмутените народи. През май 2011 г. протестът на възмутените обхвана Испания. На 17 септември същата година прерастване в протеста „Окупирай Уолстрийт“ в Ню

Йорк. Разпространи се в САЩ, но и в много други страни. През м. февруари 2013 г. възмущението срещу цените на електроенергията изведе българите на улицата. Правителството падна. Проведоха се непродуктивни избори. Протестът продължи и бързо бе яхнат от политически сили и олигархични вождове, което го изроди. Христо Фотев казва:

„Не на площадите – а в нашите души
тя – свободата – се изгражда и руши“.

Все пак гражданското общество в България показва лицето си. Вече прави, макар често неуспешно, опити да заяви присъствие. Провалите са чести, но се трупат практика. Трябват правила за дискусия и решения. Необходими са култура и търпимост при контактите. И лечение от „вождизма“ – защото всеки иска да е пръв и прав.

В нормалните държави протестът на гражданите (не ексцесиите), когато е обоснован, се чува от политическите представители. Затова се избира парламент, за да реагира на недоволството със закони, промени, наредби. Така се възстановяват общественото спокойствие и мир. Защото обществото и мнозинството са по-чувствителен барометър, често са прави в препоръките и исканията си към управляващите.

У нас гражданското общество все още остава повече хипотеза. Ако приемем, че се е зародило, трябва да развием неговата зрялост. А зрелостта се представя от нивото на култура на самото общество и на отделните индивиди. Държавата трябва да функционира от тяхно име и в тяхна полза.

Една от основните легитимации на гражданското общество са гражданските организации с нестопанска цел и тяхното място в реалната среда. Съюзът на учените в България е чувствителен на тази тема. Днес празнуваме 70 години от създаването му. Изминат бе период на съзряване след 1944 г., последван от период на ясна обществена позиция в полза на науката. Тя се проявява по един дирижиран начин по време на социализма, но след събитията от 1989 г. бе освободена от диктат и стана критична и борбена към управляващите, творческа и полезна за науката и образованието. Това се доказва документално в новия исторически сборник, който ще бъде представен днес. Признание за завоюваното от СУБ място в обществото е почетният знак на Президента на Република България, който ще получим на 1 ноември заедно с БАН – основната научна институция на държавата от век и половина.

Неправителственият (трети) сектор в България включва над 3000 организации. Това звучи добре. Въпреки че немалка част от НПО са едnodневки или обслужват лични, политически или мутренски интереси. Днес в страната функционират и добре платени от външни спонсори такива структури, умело използвани за дирижиране на общественото мнение. Според Центъра за изследване на демокрацията много НПО потъват в „зоната на здрача“. На този фон СУБ и неговите членове имат основание за гордост от своята дълголетна и устойчива организация, обединяваща учени, университетски преподаватели, творци и интелектуалци.

Имаме претенции, че градим демокрация, че създаваме демократична държава. В

скорошно интервю на писателя-сатирик Георги Гълов прозвуча следното смешно тълкуване: „У нас все се говори за демокрация, за максимална демокрация. По нашите земи максималната демокрация е просто нещо: човек може да прави грешки в неограничени количества. А това си е пълен комфорт... Българинът живее зле, но оцелява по-добре. Предричат ни края, а ние все още не сме стигнали до средата.“

„Демокрацията не е състояние, а механизъм от правила за усъвършенстване на състоянието“, определя проф. Витан Стефанов. За да усъвършенстваш, трябва да надграждаш, не да рушиш. Човекът, умът, практиката преди твоите действия са създали нещо полезно – надгради го! Приемствеността липсва в нашата демократична политика и управление през последните 25 години. Това забавя развитието, води до изостряне на конфликти, до самодоказване кой е по-висок или по-велик.

Пример за това са стотиците стратегии, разработени по много проблеми в страната, които не се изпълняват. Защото не се подчиняват на една глобална концепция за дълготрайното развитие на страната, а често – и на реалното положение и възможности. Те са монопартийни, не са приети с консенсус и национално, а всяко ново правителство разчиства бюрата и хвърля нови идеи. Така системата на висшето образование роди над 50 висши училища и колежи. Плашат ни, че средствата за наука ще растат към европейската норма от 1,5%, но практически парите са минимални и не нарастват. Така „стратегически“ се обърка здравеопазването, така „стратегически“ се води борба срещу демографската криза и емиграцията и т.н. Начело на министерства, агенции и други държавни служби рядко застават личности – авторитети, с експертни познания, а воденият от тях кораб не изплува, а продължава да потъва. Но вода гълтаме всички...

През 2009 г., във въстпителната си реч като президент Барак Обама декларира, че „ще възстанови науката на полагащото ѝ се място“. Думи, които събудиха надежда. Очаквахме последователите да са повече, но това не се случи. Светът се разклати от финансова криза, банкови фалити, нови войни, тероризъм. Разходите на НАСА останаха 10 пъти по-малки отколкото през 60-те години. В ЕС продължаваме да очакваме вложения в науката поне от 2-3%. Разходите за оръжие в САЩ обаче са над 400 млрд. долара, за реклама се дават над 500 млрд. долара, а за нови медицински разработки – около 70 млрд. Формално като важни научни проблеми се декларират устойчивостта на биосферата, проблемите в енергопроизводството и енергопренасянето, аграрната стабилност и икономичността на промишленото производство, успешното лечение на много болести, качеството на подълголетния живот и т.н. За да се случат тези мечти, да се стимулира нов възход, инвестициите в науката трябва да нарастнат 3 до 5 пъти...

Човечеството остава нерационално. Благодарение на политиците то е по-често разединено, отколкото обединено. Благодарение на икономическите съюзи и финансовите интереси по света хората често воюват, вместо здравословно да се конкурират. Икономическата глобализация е динамичен и световен процес, който остава с неясни граници за широката публика. Къде е мястото на науката? Когато в световната политика

преобладават силовите решения, науката е в отстъпление. Когато икономиката е в рецесия, науката е в отстъпление. А е доказано, че 80% от прираста на БВП се получава за сметка на нови високи технологии.

През 1955 г. Мао Цзе Дун заявява: „Нека хиляди цветове цъфтят, нека хиляди научни школи се състезават“. Но това се случва десетки години по-късно. Китай плаща данък на догматизма, на липсата на свобода на мисълта, на словото и науката. За да се развива, науката иска свобода и обмен на идеи. Ииска много инвестиции и финансова подкрепа. Всеки прогрес в човешките дейности е свързан с натрупване на опит и анализ, но и с нови разработки. Денис Овербой, американски анализатор, посочва, че науката е най-успешната човешка дейност за всички времена. Дори политиката прогресира благодарение на нови теории и обосновки на учени. Без демокрация няма толерантност в живота. А демокрацията и науката изискват сроден климат. „Ако не практикуваме качествена наука, ние вероятно не практикуваме и развита демокрация и обратно“, изтъква Овербой.

Науката в България остава в състояние на хронично недохранване. В медицината това води до хипотрофия, отслабване. А у нас недохранването на науката продължава повече от две десетилетия. Необходимо е лечение, т.е. финансиране. Финансирането реално достигна 0,2% от БВП. С надежда говорим за общество на знанието“ – термин, предложен от Даниел Бел още през 1973 г. Независимо от издигането му като модерна фраза през 21 век, това общество се ражда трудно в Европа. А в България зацikli. Очаквания сбуди програмата „Хоризонт 2020“ на ЕС за стимулиране на икономически растеж и създаване на работни места. За България хоризонтът остава отдалечен, но с шанса да се спечели финансиране по европейски проекти, където българските учени още се борят за равнопоставеност. А в национален план най-после сполучихме с раждането на национална Оперативна програма „Наука и образование за интелигентен растеж“. Радостта е като при майка, родила недоносено дете. Защото за 7 години 1,3 млрд. лева, разпределени в пет позиции, са недостатъчни. Но е по-добре от досегашното нищо. Националният фонд „Научни изследвания“, който преживява бавен оздравителен период, добавя скромните за една държава 20 млн. лв, диспергирани между няколко основни топка. Всичко това не чертае линия на възход.

Икономиката на знанието според модела на Световната банка включва: нова иновационна система, способна да реализира продукти с високо съдържание на знания; благоприятна икономическа и институционална среда и управление за развитие на предприемачеството; съзидателен и добре обучен човешки капитал; добре развита информационна инфраструктура. Това е базата и на Лисабонската стратегия, а в ревизирания ѝ вариант бе съхранена целта – постигане на 3% за наука.

БВП на глава от населението у нас е 45% от средното за ЕС. Само 3% от изнасяните стоки са високотехнологични продукти срещу 16% за ЕС. Конкурираме другите страни по ниски цени на труда и на природните ресурси, които са 46% от износа ни. 90% от производствените фирми у нас са малки предприятия, а 80% от частните собственици са със

средно и основно образование. Само 3,4% от предприемачите са до 24 години. Световният икономически форум ни класира за 2013 г. на 92-ро място по конкурентоспособност. За 2013 г. Националният иновационен фонд разполага отново едва с 10 млн. лева. Самотно звучат усилията на президента да създаде високотехнологичен парк и да стимулира създаването високотехнологични продукти. Надежди се възлагат на ИТ сектора, който увлича 15 000 служители и създава 2% от БВП, както и на фармацевтичната промишленост – но там за НИРД се инвестират една 5%. В закона за бюджета за 2014 г се говори за национална цел за наука от 1,5% от БВП до 2020 г., за 2014 г. е заложен индикатор в размер на 1,06%. Но реално за научни изследвания в бюджета са отделени едва 0,26%.

Миграцията и имиграцията, изтичането на мозъци е световна тенденция. Миграция има от САЩ към Канада, където годишният доход на учените е с 20% по-висок. За 1996 – 2011 г. 23 хиляди германци са напуснали немските университети, а са пристигнали 19 хиляди чужденци. Ангела Меркел съобщи, че Германия губи ежегодно 1% от икономиката си поради недостиг на кадри и обяви провала на мултикултурния обществен модел. При недостиг на 400 хиляди души работна ръка в тази страна ще се приемат и имигранти, предимно с висока квалификация.

САЩ привличат най-много чужденци. Чужденци-специалисти използват над 50% от американските фирми, тези хора регистрират над 50% от патентите си в САЩ. През 2050 г. по прогноза на ООН коренното население на Европа ще остане малцинство с приток на победни от Изток, от Африка, Азия и арабския свят. В този процес България участва с над 400 000 емигранти – висшисти и вероятно с двойно повече млади хора.

За да ограничи тази тенденция, федералното правителство в Германия предостави допълнително средства и повиши заплатите в 11 „елитни“ университети. Подобно решение е практика в САЩ. У нас средната годишна заплата на занимаващите се с НИРД е около 80% от средната за страната и около 70% спрямо заплатите на заетите в държавното управление. Заплатите на учените за 2012 г. са по-ниски средно с 15% от тези в системата на образованието, с 32% – от тези в здравеопазването, с 47% – от тези в сферата на правото, икономиката, счетоводството, инженерните и други услуги, с 78% – от тези на информационните технологии и услуги и със 160% – спрямо заетите в застрахователни и финансови институции. Заплатите на учените са съизмерими само с тези в сферата на културата, спорта и развлеченията.

Учудва ли тогава липсата на интерес у подрастващите не само към научна кариера, а към образование, към знанието. По данни на НСИ за 2011 г. в училище са обхванати 95,9% от децата между 5 и 14 години, 77,9% – между 15 и 19 години, и само 25,1% – между 20 и 29 години. В тази лоша класация сме заедно с Великобритания, Франция, Италия, Португалия и др., но те остават доста по-привлекателни за младите специалисти. А ЕК поставя цел 40% от работещите на възраст 30 – 35 години да са с висше образование.

На този фон за висшето образование държавата не отпуска повече средства от 0,46% от БВП. Броят на студентите е залог за приходи, а не за качество. Тежък проблем създават

демографските показатели. Спасителни позиции се търсят в увеличаването на броя на чужденците, което не е лошо, и в нарастващия брой на платено обучаваните, заради което се правят лоши компромиси, особено в някои частни училища. Остават единични университетите, в които се прави наука с европейско и световно признание. Преподавателите се водят над 23 000, но намаляват и застаряват, а на основен трудов договор остават 14056, от които 12763 в държавни и само 1293 – в частни училища. Нормативната уредба не доведе до задължението преподавателите да работят само на едно място. Падат катастрофално изискванията при прием на студенти, което ще има дългосрочни и пагубни последици за науката, а в крайна сметка – за статуса на страната. За което дава своя тежък принос и продължаващото действие на непроменения закон за академичния състав.

Засяга ли ме всичко това? Да. Особено остро чувствам проблемите в Деня на народните будители. Защото с тях е било свързано възраждането на България, надеждата за освобождение, за съзидание, за частна инициативност, но и за държавност. От същите големи цели се нуждаем и сега. Страната ни няма да се промени към добро с пасивност и инертност. Необходима е национална цел – съграждане на модерна европейска държава. Това поставя ясни задачи пред обществото и държавата. Напредъкът се нуждае от перспектива и възстановяване на националните ценности.

Уважаеми госпожи и господа,

Не бъдете инертни! Не оставайте безразлични! България се нуждае от промени!